

BATILILAŞMA DÖNEMİNDE VAKIFLARIN ÇÖZÜLMESİNE YOL AÇAN UYGULAMALAR

Dr.Nazif ÖZTÜRK

Osmanlı yönetiminde başlatılan batılılaşma ve yenileşme hareketlerine paralel olarak, vakıf sisteminde bir çözülme süreci başlamıştır. Vakıfların merkezi bir anlayışla yönetilmesi anlamına gelen Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte, devlet eliyle yapılan uygulamalar ve dış güçler tarafından gerçekleştirilen ekonomik ve siyasî baskılar, bu çözülme hızlandırmıştır.

XIX.yüzyılda, vakıfların çözülmesi ve genişlemesine sebep olan birçok uygulamaya şahit olunmaktadır. Bu yazımızda, Nezâret'in kuruluş sebepleri arasında yer alan ve sonuçları itibarıyla bin yıllık tarihî vakıf mirasının yok olmasına yol açan, "*vakıf imkân ve potansiyelinin devletin diğer sektörlerine aktarılması*" uygulamalarından bahsedeceğiz.

Nezâret'in kuruluş sebepleri arasında yer alan diğer hususları; dağınık bir vaziyette bulunan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, vakıf müessesesinde baş gösteren yolsuzlukların ortadan kaldırılması, devlet çatısının batı tarzında merkezi bir anlayışla yeniden düzenlenmesi, vakıfların "*hüsn-ü idareleri*" temin edilerek vakıflar arası kaynak aktarımına imkân sağlanması, dinî çevrelerin gelir kaynaklarını kontrol etmek suretiyle ulemanın nüfuzunun kırılması ve nihayet, batılı dostları memnun etmek eğilimleri tarzında özetlemek mümkündür.

Arşivlerde tetkik imkânı bulduğumuz belgeler; bazı batılı yazarların da belirttiği gibi¹ Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşu ile başlayan, Tanzimat'ın ilânı ile hızlanan "*Evkâf Hazinesi*"nden, "*Devlet Hazinesi*"ne çeşitli yollardan nakit aktarma işleminin, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar devam ettiğini göstermektedir².

Evkâf Hazinesi'nden tavizat suretiyle ilk nakit aktarımı Nezâret'in kuruluş yıl olan 1242/ 1826'da yapılmıştır³. XIX. asırda başlatılan sanayileşme ha-

reketleri çerçevesinde, Eyüp'te kurulan İplik Fabrikası binalarının inşası, makinaların imâlî ve yerlerine monte edilerek işler hale getirilmesi için 1826-1833 yılları arasında Evkâf Hazinesi'nden o günkü para ile 1.134.394.76 kuruş para aktarılmıştır⁴.

Vakıf paraların Miri Hazine'ye aktarılması sebebiyle aynı yıllarda yanan ve yıkılan vakıf cami, mescid, medrese ve meşruta gibi, "*müessesât-ı hayriye*"nin onarım ve inşası için ihtiyaç duyulan paranın, Evkâf Hazinesi'nden karşılanması imkânsız hale gelmiştir. Bunun üzerine vakıf hayrat eserlerin onarım giderlerinin Hamidiye ve Laleli vakıflarına ait duâgu fazlaları ile 3359 akçelik köy ve mezraa mahlulâtı satışından sağlanması kararlaştırılmıştır. Belgeye göre, 1236/1820 yılı uygulamalarına bakarak, 1 akçe 50 kuruş hesabıyla bu fasıldan söz konusu vakıf hayrat binaların onarım ve inşaları için yaklaşık 167.950 kuruş kaynak temin edileceği hesaplanmaktadır⁵.

1. B.Lewis bu konudaki düşüncesini şu cümlelerle ifade etmektedir: "II.Mahmud (1808-1839)'un vakıfların idare tarzında yaptığı değişiklikler kendisinden sonra da, evkâf gelirlerinin devlet amaçları doğrultusunda kullanılması standart bir uygulama şeklini aldı. O kadar ki, birçok camiler ve diğer gerçek dinî vakıflar bakım ve onarım için ödenek bulamaz hale geldi" (LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kırıtlı) Ankara 1983: 95). Bir başka yabancı yazar olan J. Robert Barnes'de "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dini Vakıfların Tanıtımı" konulu doktora tezinde benzer görüşleri savunmaktadır. (BARNES, J.Robert, *An Introduction To Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Lâden 1986: 86, 156).
2. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1338: 18/224-5.
3. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi /Cevdet Tasnifi* 1242: 16725.
4. ÖZTÜRK, Nazif: "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası" *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1990: 23-80.
5. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi /Cevdet Tasnifi* 1242: 16725

Bu dönemde, vakıf paraların, Miri Hazine ve diğer devlet kuruluşlarına aktarılmasının bir gelenek haline geldiği anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın ilân yılı olan 1255/1839 tarihli bir belgede, Hazine-i Amire üzerinde bulunan 9184 kuruş vakıf alacağının bir plân dahilinde ve taksitler halinde Evkâf Hazinesi'ne ödenmesinden bahsedilmektedir.⁶ Bir başka belge de ise, Hameyn ve Evkâf nezaretleri hazinelerinde bulunan 804 kese, 63,5 kuruş nakit ile ayrı bir defterde gösterilen 49 günlük gelir fazlasına ait 593 kese 20 kuruşun 11 yıl süre ile muaccesinin Evkâf Hazinesi'ne ödenmesi kaydıyla Maliye Hazinesi'ne devredildiği bildirilmektedir.⁷

Belgelerde gözlenen bir başka husus da, vakıf paraların hep borç olarak alındığının belirtilmesine rağmen, bu borçların çoğu zaman ödenmediği gerçeğidir. Nitekim belgelerden birinde, Evkâf Hazinesi'nden tavizât olarak Tersane-i Amire Hazinesi'ne ödenen 1300 kese akçenin, sadır olan bir irade-i seniyye ile, "Tersane-i Amire Hazinesi'nin evvelkinden ziyade derkâr olan" masarifât-ı kesire'si cihetiyle, gerek şimdi, gerek bundan böyle tediye kudret-yâb olamayacağı anlaşıldığından "meblağ-ı mezkur"un Tersane-i Amire Hazinesi'ne terkedilmesi ve kayıtlarının silinmesi kararlaştırılmıştır.⁸

Evkâf Hazinesi'nde toplanan vakıf paraların nakit olarak diğer devlet kuruluşlarına aktarılması uygulamalarının yanında; Tanzimat'ın ilânı ile birlikte, İdaresi Hameyn ve Evkâf Nezâreti'ne bağlı vakıf köy ve mezraa a'şarı⁹ ile mazbut vakıf mukataat bedellerine¹⁰; yıllar itibarıyla %10¹¹ dan 1/3¹² e varan oranlarda tahsil masrafı kesildikten sonra geri kalan gelirin vakıf hizmetlerine harcanmak üzere Evkâf Hazinesi'ne ödenmesi kaydıyla Maliye tarafından el konulmuştur.¹³ Mazbut vakıflar hakkında alınan bu karar, 1261/1845 yılından itibaren aynı mahiyette olan mülhak vakıflar hakkında da uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴ Bu uygulamanın kapsamı daha da genişletilerek, 1291/1817 yılından itibaren, müstesna tutulan 8 kalem eizze ve guzat vakıflarının¹⁵ haricinde kalan "diğer bil-cümle evkâf kurâ ve mezarî a'şarının bundan böyle hazinece bedel takdiriyle¹⁶ kâffesinin doğrudan doğruya cânib-i miri'den zabt ve ta'sir olunacağı" ifadesiyle talimat maddesi haline getirilmiştir.¹⁷

Maktu bir bedel karşılığında Maliye tarafından zabtedilen köy ve mezraalarda bulunan vakıf arazi gelirleri, uygulamanın ilk yıllarında, kanuni tahsil giderleri düşüldükten sonra Evkâf Hazinesi'ne ödenmiş ise de¹⁸, 1261/1845 yılından sonra bu ödeme ya hiç yapılmamış ya da eksik yapılmıştır.¹⁹

Bu dönemde ziraî vakıf gelirlerinin Evkâf Hazinesi'ne ödenmediği gibi, bu ana kadar Miri Hazine tarafından karşılanan birçok hizmet ve fa-

aliyet giderleri de Evkâf Nezâreti'ne yüklenmiştir. Giderleri Filibe Mukataa gelirlerinden karşılanan, İstanbul ve çevresinde bulunan 53 tekke ve zaviyenin 1256/1840-1262/1846 seneleri arasında ait 7 yıllık gideri olan 9 yük 16.000 kuruş²⁰ ile her yıl sur-re alaylan ile Mekke ve Medine'ye gönderilen 3000 kese para Evkâf Nezâreti'ne ödetilmiştir.²¹

6. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1255:32489.
7. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Mesalih-i Mühimme** 1264:594.
8. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1252: 2362.
9. KARAKOÇ, 2.1255: 5/5023; **Vakıflar Gn. Md. Arşivi** 1257: 966/313-321. Tanzimat dönemi vakıf uygulamaları için bkz. B.Yediyıldız ve N.Öztürk, "Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları", **150. Yılında Tanzimat**, TTK yayını, Ankara 1992, s. 571-598.
10. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Mesalih-i Mühimme** 1258: 580.
11. Düstur, I. Tertip C.VI 1939: 911-915.
12. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1262: 22859.
13. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1262: 22859; M.Hamdi; Ahkâm-ı Evkâf(Taşbasma) 1326: 13.
14. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1262: 22859.
15. Devletin hiçbir müdahalesi olmadan doğrudan mütevelliler tarafından idare edilen müstesna vakıflardan, toplumda, saygın bir yere sahip tasavvuf ve din büyüklerine ait vakıflara "eizze"; savaşta kahramanlık gösteren ve bu sebeple özel bir ayrıcalık tanınan savaş kahramanı gazilere ait vakıflara da "guzat" vakıfları adı verilmektedir. Bu vakıfların sayıları zaman zaman artıp eksilmesine rağmen esas 8 adettir. Bunlardan eizze vakıfları olan Abdulkadir Geylani Vakfı Bağdat ve Musul, Mevlâna Vakfı (Evkâf-ı Celâliye) Konya, Hacı Bektaş-ı Veli Kırşehir, Hacı Bayram-ı Veli Ankara çevresinde; gazilere ait olan vakıflar ise, Gazi Evranos Bey Vakfı Selânik, Gazi Mihal Bey Vakfı Filibe, Gazi Ali Bey Vakfı Edirne ve Gazi Süleyman Bey Vakfı yine Filibe taraflarında bulunuyordu (ÖZTÜRK Nazif, **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara 1983: 104; Düstur, I. Tertip C. VI 1939: 586).
16. Hazine-i Maliye'den zabt ve bedele rabtı (VGMA 1330: 948/91-92, VGMA 1329: 953/24; Düstur I/IV 1939: 912-913; Düstur II/V 1332: 824) kararlaştırılan vakıf kura ve mezârîlerin bedele bağlanmasında uygulanan işleme "tahmis muamelesi" denilmektedir. Talimat-ı mahsus hükümlerine göre vakıf araziye vaziyet edildiği tarihte bakılmadan, o yerin 1283/1866-1287/1870 yılları arasındaki 5 yıllık varidatı eas alınıyordu (BCA 1922: 18/229-13; BCA 1924: 18/225-7). Bu uygulama, vakıf gelirleri ve vakfiye şartları uyarınca yapılan hizmet harcamalarının artışına paralel olarak, Maliye'ce ödenecek bedelin artmasını öngörmemesi ve hatta 30-40 yıl önceki varidatın "tahmis" muamelesi için esas alınması hayri hizmetlerin aksamasına ve vakıf görevlilerinin şikâyet ve sızlanmalarına yol açmıştır (Düstur, I. Tertip, C IV 1299: 406).
17. Düstur, I.Tertip, C.IV 1296: 400-406; HATEMİ,Hüseyin **Medeni Hukuk Tüzeliği** I, İstanbul 1979: 346-347.
18. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi/Cevdet Tasnifi** 1259: 3717.
19. **Vakıflar Gn.Md Arşivi** 1262: 967/141-142.
20. **Vakıflar Gn.Md.Arşivi** 1262: 967/197-198.
21. **Vakıflar Gn.Md Arşivi** 1262: 967/198.

Ödenen bu paraların Evkâf Hazinesi'nde açık kalması üzerine, 22 Zilkade 1262 tarihli irade-i seniyye ile tekke ve zaviyelerle ilgili ödemeler, Mart 1262 tarihinden itibaren takside bağlanmış, 22 Selâtin vakıfları ve Surre-i Hümayûn için yapılan ödemelerin de Maliye Hazinesi fazlalarından ödenmesi kararlaştırılmıştır.²³

Daha önce evkaftan aldığı borçlarını zamanında ödeyemeyen Maliye Hazinesi, acaba fazla verecek midir? Doğrusu üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Evkâf alacağının takside bağlandığı 1262/1845 tarihinden 20 yıl sonraya ait bir başka belgede, değişen hiç bir şeyin olmadığı görülmektedir. Yine hak sahipleri haklarını alamadıkları için ilgili makamlara şikâyet dilekçeleri göndermekte, yine Maliye Hazinesi evkâfa olan borcunu takside bağlamaktadır.²⁴

Çok çeşitli sebeplerle Maliye Hazinesi'ne aktarılan vakıf gelirleri ve Evkâf Nâzırı'nın ısrarı üzerine Meclis-i Vâlâ kararı ile takside bağlanan Evkâf Hazinesi alacağına dair²⁵ birçok belgeden bahsetmek mümkündür. Ancak konunun yeterince anlaşıldığı kanaati ile XIX. asrın sonuna doğru Maliye yetkililerinin vakıf alacağına karşı takındığı tutumu göstermesi bakımından, son bir belge üzerinde daha durduktan sonra, bu uygulamanın vakıf hizmet ve faaliyetlerini nasıl etkilediği konusuna dikkatleri çekmek istiyoruz.

Evkâf Nâzırı'nın başvurusu üzerine, 1300 /1882 senesi içerisinde Evkâf alacağının zamanında ödenmesi için bütün vilâyet ve bağımsız mutasarrıflıklara Başvekâletten bir emir gönderilmiştir. Trabzon Evkâf Muhasebecisi bu emir karşısında, Defterdar'ın tutumunu Nezâret'e gönderdiği bir yazıda şu ifâdelerle anlatmaktadır: "*Canik Sancağı'nda yönetimime Maliyece el konulan zirâî hasıllattan Evkâf Nezâreti'nin yılda 642.368 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirden Evkâfın toplam 2.234.425 kuruş alacağı teraküm etmiştir. Başvekalet'in yazılı emrine rağmen Defterdar, ayrıca Maliye Nezâreti'nden de bir talimat gönderilmedikçe bir tek akçe dahi ödemeyeceğini bildirmektedir.*"²⁶

Trabzon Evkâf Muhasebecisi'nin bu yazısı üzerine, Evkâf Nâzırı, Canik Sancağı Defterdarı ve bunun gibi düşünen diğer defterdarlara gerekli talimatın verilmesi için Maliye Nezâreti'ne bir tezkire yazmıştır. Evkâf Nâzırı bu tezkirede, Evkâf İdaresi'nin belli başlı iki gelir kaynağı olduğunu bunlardan birisinin Maliye Hazinesi'nde tahakkuk eden alacak, diğerinin ise "*icâre-i vahideli*" kira gelirleri olduğunu belirttikten sonra, şöyle devam etmektedir.

Canik Sancağı'nda olduğu gibi, Evkâf alacağı Bağdat Vilâyeti'nde 1,5 milyonu, Halep Vilâyeti'nde 2 milyonu bulmuş, buna karşılık tek kuruş

ödenmemiştir. Aydın ve Konya vilâyetlerinden yazılan yazılarda "*bu illerden toplanan vakıf alacağının ödenmesi çarelerinin istihsaline teşebbüs olunduğu*" belirtilmekte ise de diğer vilâyetlerde olduğu gibi bu illerden de tek kuruş gönderilmemiştir.

Taşradan gönderilen müfettiş raporlarında belirtildiği üzere, Evkâf İdaresi alacağının ödenmemesi, Türk İslâm kültürünün en nadide örneklerini teşkil eden, tarihî vakıf abide ve eski eserlerin harabiyetine, hatta yıkılmasına sebep olmuştur. Sırf bu yüzden Evkâf Nezâreti, teşkilatta görev yapan memur ve hizmetlilerin maaşlarını ödeyemeyecek ve diğer cari giderleri karşılayamayacak hale gelmiştir. Kelimenin tam ifadesiyle "*Hazine-i Evkâf*" muzayaka içerisine düşmüştür. Bu durumun Maliye Nezâretince de uygun görülmeceği açıktır.²⁷

Belgenin devamında, bu istek üzerine Maliye Nezâreti'nce mal sandıklarında bulunan Evkâf Hazinesi alacaklarının ödenmesi için, vilâyetler ve bağımsız mutasarrıflıklara telgraf talimatının verildiği kayıtlıdır.²⁸

Daha sonraki gelişmelere ve bu konudaki arşiv vesikalarına bakıldığında bu paraların ödenildiğini söylemek mümkün değildir.

Bu arada Maliye Nezâreti yetkililerinin, köy ve mezraa vakıflarının yanında, vakıf dükkân, han ve diğer gayrimenkul kira gelirleri ile para vakıflarının istirbahına da müdahale ettikleri görülmektedir. Nitekim Tırnova'da bulunan Müteveffa Ahmet Ağa Vakfına ait 8 dükkân ve bir bab hanın kira gelirlerine mahalli Maliye memurları el koymuşlardır. Belgede bu vakfın 1255/1839-1260/1844 yılları arasında 29.200 kuruş gelirin olduğu vakfın bakım, onarım ve diğer masraflarının da Maliye'ce karşılandığı, yapılan masrafların vakfın gelirden düşülmesi gerektiği, bu durumda da 4 yılın sonunda Evkâf Hazinesi'nin Maliye'ye 7000 kuruş borçlu çıktığı anlatılmaktadır.²⁹ Bu belgede belirtildiğine göre, 29.200 kuruş gelire sahip olan vakıflar, Maliye'nin kanunsuz müdahalesi sonucu, alacaklı yerine borçlu çıkmıştır. İki Nezâret arasında yapılan uzun müzakereler sonunda bu haksız uygulamaya son verilmiş, 3 Zilhicce 1260/1844 tarihinden itibaren vakıf taşınmazların ve nükudun yönetimi mütevellîye devredilmiştir.³⁰

22. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1262: 967/141-142.

23. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1262: 967/197-198.

24. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1283: 972/206-207.

25. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1283: 972/200-204.

26. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1301: 932/119.

27. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1301: 932/120.

28. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1301:932/120.

29. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1260:966/529-530.

30. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1260:966/529-530.

Tanzimat'ın ilânından hemen sonra tesbit edilen maktu bir bedel karşılığında, Maliye'ce vaziyet edilen vakıf kurâ ve mezari' a'şar gelirlerinin toplam miktarı ne idi? Zamanla kesinti miktarı hangi oranlara yükseldi? Bu uygulamanın sebepleri ne idi ve nasıl bir sonuç verdi?

Köy ve mezraalarda bulunan vakıf arazi gelirlerinin miktarı birbirine yakın olmakla birlikte üç ayrı kaynakta değişik rakamlar halinde bildirilmektedir.

Mustafa Nuri Paşa, "Tanzimat'ın zuhuruy-la bil-cümle selâtin vesaire "arazi-i mevkufe"si, Maliye Hazinesi tarafından zabt ve ta'sir olundu. Zabdedilen "arazi-i mevkufe hasılât-ı öşrûye"si senevi 44.000 keseye ulaşıyordu. Bu miktar, aylara bölünerek eşit taksitler halinde "Hazine-i Maliye"den Evkâf'a ödenmekte idi. Sonraları Fuat Paşa merhum, "bedel-i maktu'a"yı Maliye'den Evkâf'a verilen bir yardım olarak vasıflandırdı ve "muvazene-i umumiye"de açık göründükçe tenkis ide ide rubu' de-recesinden aşağı tenzil eyledi"³¹ demektedir.

24 Zilhicce 1301/1883 tarihli bir belgede, "köy ve mezraalarda bulunan vakıf arazi gelirlerinin toplanması Maliye memurlarına verildiği tarihlerde, vakıfların Maliye'den yıllık alacağı 40.000 keseyi geçmişken, zamanla tenzil edile edile 14.000 keseye kadar düşmüştür"³² denilmektedir.7 Recep 1308/1890 tarihli Meclis-i Mahsus-u Vükelâ kararında ise, "İbtida-i Tanzimat'da Maliye Hazinesi'nden zabt edilen vakıf kurâ ve mezân' gelirlerinin ol vaktin rayicine göre 194.000.00 lira olarak tesbit edildiği, "tenzilât-ı mükerrere" ile 69.000.00 liraya kadar düştüğü"³³ belirtilmektedir.

Verilen bilgilerin tetkikinden anlaşılabacağı üzere, başlangıçta Maliye tarafından İdaresine el konulan vakıf arazi gelirlerine karşılık Evkâf Nezâreti'ne ödenmesi gereken yıllık para miktarı 200.000.00 liranın üzerinde olduğu ve hatta o yıllarda 177.399 lira 5 kuruş 25 para olarak da fiilen ödendiği halde³⁴, seneler geçtikçe Evkâf Hazinesi'ne aktarılan paranın miktarı 70.000.00 liraya kadar düşmüştür.

Bu tarz uygulamalarla II. Meşrutiyet dönemi gelindiğinde, sayıları 44'ü bulunan çeşitli nezâret, vilâyet ve bağımsız sancaklarda Evkâf Nezâreti'nin toplam 1.737.602 lira alacağı teraküm etmiştir (Tablo-I). Bu miktarın 1.073.432 lirası, zabdettiği vakıf gelirlerine ait olan Maliye Nezâreti borcudur.³⁵ Bu alacağına karşılık, çok zor durumda kalan Nezâret, mürtezikanın maaş ve diğer ta'yinâtını ödemek için 172.000 lira borçlanmışır.³⁶

1327/1908'de Nezâret bütçesinin 697.191 lira 13 kuruştan ibaret olduğu³⁷ dikkâte alındığında, alacak miktarının hiç de küçümsene-

meyecek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Evkâf Nezâreti'nin 1909'da sadece kamu kuruluşları üzerinde bulunan alacağı, yıllık bütçesinin % 40.123'sine eşittir.

Vakıf imkân ve potansiyelinin devletin diğer sektörlerine aktarılmasının yanında Miri Hazine'ye ait, İstanbul'un Anadolu ve Rumeli yakası arasında yolcu ve pazarcı kayıklarının çalıştırılması³⁸, Üsküdar, Kısıklı Alemdağ arasında elektrikli tramvay işletilmesi³⁹ Padişahların Cuma, Bayram ve mübarek gecelerde camilere gitmesi (selamlık)⁴⁰ ...gibi daha birçok hizmet ve harcamanın Evkâf Hazinesi'ne yüklenildiği görülmektedir.

Yeniçeriliğin kaldırılması ve Bektaşilerin te'dibi sırasında, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de başıboş dolaşan hamal ve kayıkçı gibi bekâr kimseler toplanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır.⁴¹ Bu uygulama üzerine Üsküdar ve Boğaziçi iskelesinde kayık sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır.⁴²

Ulaşımda karşılaşılan bu sıkıntının giderilmesi için sadır olan hatt-ı hümayûn ile Tersane-i Âmiri Emini'nin gözetiminde, 10 adet pazarcı kayığı⁴³, iskele, kayıkthane, kilim, meşin vesaire tedarik edilerek kayıkların yapımı ve iskelelerin inşaaşı sağlanmıştır.

Belgede verilen bilgilere göre, 10 pazarcı kayığının yapımına 28.591,5 kuruş 10 para, kayıkların iç tefrişi ve iskelelerin inşasına da 18.696,5 kuruş 15 para olmak üzere toplam 47.288,5 kuruş 5 para harcanmış ve bu paralar, Evkâf Nezâreti Hazinesi'nden karşılanmıştır. Padişahın bindiği ka-

31. M.Nuri, *Netayicü'l-Vukuât*, İstanbul 1327, C.IV, S.101
32. Vakıflar Gn. Md.Arşivi 1301: 932/119-120; B. YEDİ YILDIZ ve N.ÖZTÜRK, *a.g.m.*, s. 576.
33. Düstur, I.Tertip, C.VI. 1939: 916.
34. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*/Cevdet Tsnifi 1259: 3717.
35. H.H.Hamdi Paşa, *Evkâf Hakkında Saderet'e Takdim edilen Layiha*, Dersaadet 1327: 72.
36. H.H.Hamdi Paşa *A.g.e.*, s. 72.
37. Düstur, II, Tertip, C.II 1330: 603-612.
38. *Vakıflar Gn.Md.Arşivi* 1242: 964/243-244.
39. *Vakıflar Gn.Md.Arşivi* 1333: 949/256; 269-270.
40. *Vakıflar Gn.Md.Arşivi* 1285: 972/264.
41. A.Lütfi *Tarih-i Lütfi* Dersaadet 1290: C.I, s. 147, 158.
42. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* 1242: 964/243-244.
43. "Vakâ-i Hayriye" münasebetiyle eşirâdan hamal, kayıkçı misullü kimselerden 25 gün içerisinde 20.000 kişinin memleketlerine def'i üzerine (Lütfi 1290: 147) iskelelerde, halkın ihtiyacına kâfi kayıklar bulunmamaya başlamış ve bu hâl ahâlinin "dücâr-ı zahmet" ve meşakkâte uğramasına mucip olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra İstanbul'da başlatılan uygulamalar hakkında bu bilgileri verdikten sonra, belgede geçen 10 kayık yerine "vakf-ı şahane"den 9 kıt'a pazar kayığı inşa olunduğunu ve bu kayıkların büyük iskelelere tahsis edilerek halkın hizmetine sunulduğunu anlatmaktadır (Lütfi 1290: 158).

yık için kendi vakfı, diğer masraflar için de Hamidiye vakıfları borçlandırılmıştır.⁴⁴

Pazarcı kayıklarının inşa edilip işletilmeye başlanmasından sonra 27 Muharrem 1253/1837 tarihinde sadır olan irade-i seniyye ile bugüne kadar idaresi Tersane-i Âmire'ye bağlı olan saltanat, bendeğan ve diğer devlet ileri gelenlerinin kayıkları Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmıştır. 15 ayrı hizmet biriminde görevli kayıkçıların zamlı ücretleri yeniden düzenlenmiştir.⁴⁵

Yapılan bu son düzenleme ile maaş, Ramazaniye ve diğer sosyal haklarıyla birlikte personel giderlerinin yıllık miktarı 2 yük 41.320 kuruşu bulmaktadır. Buna karşılık, "hüs-ü idarelerini" temin etmek amacıyla Hazine-i Evkâfa bağlandığı sırada, kayık ve iskelelerin işletilmesinden sağlanan gelir 1 yük 44.949 kuruştan ibarettir. Bu durumda giderinin ancak % 60.06'sını karşılayabilen, diğer bir ifade ile her yıl % 39.94 zarar eden bir kuruluş Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne devredilmektedir. Bu zararın yıllık parasal değeri 96.371 kuruştur. Kararda bu paranın selâtin vakıflarına izafeten Evkâf Hazinesi tarafından karşılanması gerekmektedir. Ayrıca Tersane-i Âmire tarafından personele kuru erzak olarak verilmesi kararlaştırılan pirinç, yağ, ekmek vesaire gibi, muayyenâtlar devam edecektir. Devir işlemi tamamlandığından Muharrem 1253/1837 tarihinden itibaren bütün kayıkçıların tayini Nezâret'ce yapılacak ve tayin edilecek kişilerin ellerine, ruznamçeci defterine kayıtları yapıldıktan sonra, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı tarafından mühürlenmiş belgeleri verilecektir.⁴⁶

İbrû'l-Emin/Hüsameddin Tarihçe-i teşkilât'da 40 kuruş⁴⁷ ve buradan naklen Hatemi⁴⁸, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından İstanbul, Galata, Üsküdar, Eminönü, Beşiktaş, Ortaköy, Hasköy ve Balad arasında yolcu ve pazarcıları taşımak üzere 47.288 kuruş sarfedilerek inşa ettirilen iskele ve kayıkların "münakâlât-ı umumiyyeyi teshile ve menafî-i vakfiyyeyi teksire medar olmak üzere" yaptırıldığını söylemektedirler. Her yıl % 40 civarında zarar eden bir kuruluştan bilmem nasıl kâr edilebilir? Bize göre, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, İstanbul'da çekilen ulaşım sıkıntısını gidermek ve her yıl büyük çapta zarar eden saltanat ve bendeğan kayık masrafları, diğer örneklerinde olduğu gibi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne yüklenilmiştir.^{48a}

Pazarcı kayıklarından ayrı olarak, 1242/1826 yılında inşa ve tesis masrafları 1.134.394,76 kuruşa ulaşan ve tamamı Evkâfı Hümâyûn Hazinesi tavizât akçesinden karşılanan⁴⁹ İplik Fabrikası, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'ye elbise ve gemilere yelken dokunması için ihtiyaç duyulan ipliğin imalı ve buralardan artması halinde, piyasaya sürülerek kâr sağlama düşüncesi ile Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne kurdu-⁵⁰ rlmıştı. Ayrıca, 1247/1831'de Nezâret'in

nakdi yardımları ile İstanbul/Beykoz'da da bir çuha fabrikası yaptırılmıştır.⁵¹

Meclis-i Vukelâ kararına dayalı 2 Cema-yizelülâ 1333/1914-5 Mart 1331/1914 tarihli irade-i seniyye uyarınca, Üsküdar-Kadıköy ile Boğaziçi'nin Anadoluhisarı'ndan Beykoz ve Anadolu-feneri'ne kadar uzanan bir elektrikli tramvay hattının; Üsküdar-Alemdağ bölümünün, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile Şehremaneti'nin müştereken inşa edip işletmeleri kararlaştırılmıştır. Bu karar uyarınca, daha önce tramvay hattının döşenmesi için gerek Pereye? Bankası, gerekse diğer kredi kuruluşlarıyla evvelce yapılmış olan bütün anlaşmalar iptal edilmiştir.⁵²

İrade-i seniyye'de tramvay hattının Belediye ile müştereken inşa edilip işletilmesi kararlaştırılmış ise de⁵³, malzeme ve vagonların ithali konusunda, Belediye'nin herhangi bir harcamasına rastlanmamaktadır.

Üsküdar-Kısıklı-Alemdağ elektrikli tramvay hattının Üsküdar-Kısıklı kısmının yollarının tesviyesi ve rayların döşenmesi, yolların kısmen taş ile kısmen de şose olarak inşaa, 35.000 lira harcanarak Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından tamamlanmıştır. Tramvayın işletilmesine ait makinelerin konulması için 7.500 lira sarfedilerek Üsküdar Selâmsız'da Vakıf Acıbadem Dergâhı arsası üzerine bir fabrika (atölye) inşa edilmiştir. Elektrikli makineler (lokomotif) ile teller, direkler, arabalar (vagon) ve diğer malzemeler 46.500 liraya, Almanya Brağman Elektrik şirketinden alınmıştır. Almanya'dan getirilen lokomotif ve vagonların muhafazası için yapılacak kapalı garajın demir akşamı 5.575 liraya, kârgir kısımlarının inşaa da

44. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1242: 964/243-244.

45. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1253:966/8-12.

46. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1253:966/8-12.

47. İbrû'l-Emin M.KEMAL / Hüseyin HÜSAMEDDİN, Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzarın Teracüm-i Ahvali, Dâru'l-hilâfetü'l-âliye, 1335: 66.

48. HATEMİ, Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzelkişileri I, İstanbul 1979, s. 360.

48 a. B. YEDİLDİZ ve N.ÖZTÜRK, a.g.m., s. 582.

49. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1242: 964/270-274, 279-285.

50. Fabrikanın yapımında kullanılan demir, bakır, kalay ve tunç gibi temel maddeler esas alınarak, bizim yaptığımız hesaplamalara göre, fabrikaya Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin yaptığı harcamaya, 1988 birim fiatları esas alındığında 9 milyar 157 milyon TL.yi bulmaktadır(ÖZTÜRK, Nazif a.g.m., s.44) İplik fabrikasının yeri, kapasitesi hammaddenin tedarik edildiği yer, o günkü iç gümrük uygulamaları ve maliyet hesapları...gibi konularda geniş bilgi için bkz. (ÖZTÜRK, Nazif, a.g.m., s. 23-80).

51. İbrû'l-Emin/Hüsameddin, a.g.e., s.44; HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 360, dn.446.

52. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1333: 949/256, Vakıflar Gn. Md. Arşivi Tafsili Nizamât Defteri 1333:39.

53. Vakıflar Genel Md.Arşivi 1333:949/256.

5.500 liraya ihale edilmiştir.⁵⁴ Bu durumda, Üsküdar-Kısıklı arasında tramvay işletmeciliği için Evkâf-ı Hümayûn Hazinesi'nden yapılan harcamanın toplam miktarı 100.075 lirayı bulmaktadır ve bu para içerisinde Şehremenati'nin tek bir kuruşu bulunmamaktadır.

M.Kâmi'nin verdiği bilgilere bakılırsa, I.Cihan Savaşı (1914-1918)'nin başlaması ile tramvay işletmeciliğinde bir duraklamanın meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁵

Bu şekliyle Cumhuriyet dönemine intikâl eden vakıf Üsküdar-Kısıklı, Kısıklı-Alemdağ tramvay hattı işletmecilik imtiyazı, İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Kanunusânî 1928 gün ve 6016 sayılı kararı ile Evkâf İdaresi'nden alınarak, İstanbul Şehremenati'ne devredilmiştir.⁵⁶

Ancak ilerleyen yıllarda, kaynak yetersizliği yüzünden tramvay hattının işletilmesinde Belediye sıkıntıya düşünce, tekrar Vakıflar İdaresi'nin parasına müracaat edilmiştir.

Nakid sıkıntısına bir çare bulmak amacıyla tramvay işletmeciliği "*Üsküdur-Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi*" adıyla hisse senedleri çıkartan bir anonim şirket haline getirilmiştir. Bu şirkete 22.6.1931 tarih ve 1832 sayılı Kanunla 250.000 TL.⁵⁷, 14.6.1935 tarih ve 2803 sayılı kanunla da 218.220TL. olmak üzere toplam 468.220 TL.⁵⁸ hisse senedi almak suretiyle, Evkâf Umum Müdürlüğü'nün ortak olması kararlaştırılmıştır.

Bu gelişmeler üzerine, sermayesi 1,5 milyon TL. ye ulaşan Tramvay Şirketi, Evkâf Umum Müdürlüğü ile İstanbul Belediyesi'nin eline geçmiş, bu arada, halk tarafından sadece 22.000 TL. lık hisse senedi alınmıştır.⁵⁹

Fakat 1941 yılına gelindiğinde, şirketin borcunun sermayesine yaklaştığı, bu bakımdan müessesenin müşterek hissedarlar idaresinden alınarak, memleketin imarı ve halkın rahatından sorumlu olan İstanbul Belediyesine verilmesi ve bu Belediye tarafından münferiden işletilmesi en muvafık bir hal çaresi olarak mütalaa edilmiş ve Evkâf Umum Müdürlüğü'ne ait 468.220 TL. lık hisse senedi, 200.000 TL. karşılığında, faizsiz ve 15 yılda taksitle ödenmek üzere İstanbul Belediyesi'ne yeniden devredilmiştir.⁶⁰

Burada da vakıfların imkânı her iki dönemde de, devletin diğer sektörleri lehine kullanılmıştır.

Vakıfların imkânlarının bir başka kuruluşu devri ile ilgili iki uygulama da Maarif'e ilgilidir.

Bunlardan birincisi Dür-ş-şafaka Vakfıdır. Eski yeniçeri bölük ve ortaları yararına ve bunların fakir olanlarına yapılmış vakıflar vardı. Bazı vakıfların cami, hastahane, mektep gibi hayratı ülke dışında kalmış ve bu vakıfların hayır şartını yerine getirmek son derece güçleşmiş ve hatta imkânsız hale gelmişti. Bir de yangın yerlerinin yeniden ka-

dastro su yapıp arsaların tesbiti sırasında, fazla kalan ve herhangi bir vakfa ait olduğu tesbit edilemeyen parseller kalıyordu. İşte amacının gerçekleştirilmesine maddeten imkân kalmayan yeniçeri vakıfları ile amacının gerçekleştirilmesi çok güçleşmiş olan ve hayratı ülke dışında kalmış vakıflar ve yangın yerlerinden fazlalık olarak tesbit edilen vakıf arsalar birleştirilerek; 15 Şevval 1286/1869 tarihli "*irade-i seniyye*"⁶¹ ile Darü-ş-şafaka için yeni bir vakıf kurulması kararlaştırılmıştır.⁶² Bu vakıf kurulduğu tarihten itibaren mazbut vakıf sayılıyordu ve Osmanlı ülkesinde bu ana kadar tatbik edilen uygulamalara benzemeyen bir uygulamayı beraberinde getiriyordu. Vakıfı olmayan bir vakfın kuruluşunu enteresan bulan Hatemi, eğer Tanzimat sonrasında, eski idare hukuku prensipleri geçerli olsa idi, Darü-ş-şafaka Vakfı'na, bir tür "*irsâd kabilinden vakıf*" diyebilirdik demektedir.⁶³ Akgündüz ise, bu vakfın amacının Darü-ş-şafaka denen bir hayır müessesesi olduğu ve burada barındırılan yetimlerin gıda, harçlık ve diğer masraflarının karşılanması için harcadığını belirterek, bu uygulamanın İslâm Hukuku prensiplerine uygun olduğunu⁶⁴ söylemektedir. Bize göre, burada yapılan iş, yeni bir vakıf kurulmasından ziyade çeşitli sebeplerle amacı ortadan kalkan vakıflarda "*şart tebdili*"nden ibaret bir uygulamadır.

Tarihi eserlerin onarımı ve diğer konularda maddi sıkıntı içerisinde bulunan Evkâf Hazinesi'ni güçlendirmek yerine, zamanın idaresi, ayrı bir kuruluşu desteklemeyi tercih etmiştir.

Maarif'e ilgili uygulama ise, bir bakıma, Darü-ş-şafaka modelinin ülke genelinde yaygınlaştırılmasından ibarettir.⁶⁵ Bu uygulamanın esası, amaçsız kalan "*evkâf-ı munderese*"nin, mekteb-i ibtidaiye (ilkokul)'lerin kalkındırılıp geliştirilmesi için Maarif'e devredilmesi keyfiyetidir.

Fiili hizmeti kalmamış mazbut vakıfların gelirlerinin Evkâf bütçelerine irad kaydedilmeyerek, mahallince "*tevsi-i maarif*" yolunda sarf ve istimâl edilmesi hakkında 7 Muharrem 1297/1879 tarihinde "*irade-i seniyye*" sadır olmuş ve

54. İbnü'l-Emin/Hüsameddin, a.g.e., s. 237.

55. KAMI, Mustafa, *Evkâf Nedir?*, İstanbul 1339, s.14.

56. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1928: D/8103, 9665, 11074.

57. *Düstur*, III. Tertip, C.XII, 1931: 58.

58. *Düstur*, III.Tertip, C.XVI, 1935: 1507.

59. *TBMM/Zabıt Ceridesi*, 1941:SS.275/2.

60. *TBMM/Zabıt Ceridesi*, 1941: SS 275/1-4.

61. *Düstur*, I.Tertip C.IV 1296: 419-420.

62. HATEMİ Hüseyin, a.g.e., s.345; AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 219-220.

63. HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 345-346.

64. AKGÜNDÜZ, Ahmet, a.g.e., s. 720.

65. HATEMİ, Hüseyin, a.g.e., s. 346.

uygulamaya biran önce başlanması için konu valiliklere tamim edilmiştir.⁶⁶

Başlatılan bu çalışmaların sonunda 8 Zilkade 1299/1882 tarihli Evkâf-ı Munderise Talimatı⁶⁷ çıkartılmıştır.

Bu Talimat'da Osmanlı Devleti'nde ilköğretim yeterli düzeyde olmadığı, hayır maksadıyla kurulan bazı vakıfların amaçlarının ortadan kalktığı veya zamanın değişmesiyle ehemmiyetini kaybettiği belirtilmektedir. Bu çeşit vakıfları bazı mütegalibenin elinden kurtararak, bir hayır maksadı olan çocukların eğitimine tahsis etmek, vâkıfların maksadına ters değil, aksine tam uygundur denilmektedir.⁶⁸

Maarife devredilen evkâf-ı munderese gelirleri, vilâyet merkezlerinde, maarif müdürlerinin başkanlığında eşraftan hayırsever 3 kişiden oluşan bir komisyon tarafından idare edilmekte ve toplanan paralar ilkokul yapımı ve diğer masrafların karşılanmasında kullanılmaktadır.⁶⁹

Uygulamada, Maarif İdaresi'nin mevzuat dışına çıkarak, diğer vakıf gelirlerine el atması, hatta eğitime açık olmayan bazı ilkokulları gelir sağlamak amacıyla kiraya vermesi, iki Nezâret arasında bir takım sürtüşmelere yol açmıştır.⁷⁰

Böyle bir uyuşmazlık konusu Şura-i Devlet'e havale edilmiş ve burada yapılan müzakere sonunda eğitim hizmetine açılmayan mekteplerin Evkâf Nezâreti'ne iadesi kararlaştırılmıştır.⁷¹

Bu uygulamanın başlatılmasından 30 yıl sonra, evkâf-ı munderiseden sağlanan gelirlerle, mekteb-i ibtidaiye muallim maaşlarının % 80'ni karşılanmaya başlanmıştır.⁷² Müstağn-ı anha haline gelen vakıf yerlerin satışına dair 19 Mayıs 1327 tarihli kanunla⁷³ bu uygulamaya son verilmiş, ancak bu tarihe kadar Maarif'e devredilen ve fiilen kullanılan binalar ile gelir kaynaklarına dokunulmamıştır.⁷⁴

Osmanlı döneminde evkâf-ı munderise ve eğitimle ilgili vakıfların bir bölümünde uygulanan bu devir işlemi, Cumhuriyet döneminde, toptancı bir yaklaşımla yapılacaktır. Ancak biz bu yazımızda konunun üzerinde detaylı bir şekilde dümeyacağız.

1285/1868 yılına kadar padişahların Cuma, Bayram ve mübarek gecelerde camilere gitmesi (selamlık) anında, yapılan harcamalar Miri Hazine'den karşılanıyordu. 1285/1868 tarihli bir fermanla bu masrafların 1284/1867 tarihinden itibaren Evkâf Hazinesi tarafından karşılanması kararlaştırılmış ve bu konu ile ilgili defter ve diğer kayıtlar Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine gönderilmiştir.⁷⁵

Dinî gün ve gecelerde yapılan bu merasimde 13 grup insan görev almaktadır. Bunlar cami görevlileri, teşrifatçılar, kahveci, şerbetçi, kilerci,

arzuhalci, selamlık mumezzi ve tenzifat müdürü....gibi ünvanlarla görev yapan kimselerdir.

Belge'de kâlem verildiği gibi, personel ücreti Bayram, Cuma ve özellikle mevlid kandillerinde yapılan ikramlar için 1285/1868 yılında yapılan harcamanın toplam miktarı olan 97.266 kuruşu bulmaktadır.⁷⁶

Bu arada bazı vakıf taşınmazların diğer kamu kuruluşlarının kullanımına verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, Süleymaniye civarındaki devehâne, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin elbiselerini dikmek ve depolamak amaçlarıyla kullanılmak üzere Askeri dikimhaneye tahsis edilmiştir.⁷⁷ Diğer taraftan, Üsküdar civarında, muhtelif mevkiilerde ve bilhassa Selimiye Kışlası'nda barındırılan 2.000'i aşkın muhacirin ihtiyacı olan 3.000 çeki kışlık odunun Vakıf Alemdağ Ormanları'ndan karşılanması kabul edilmiştir.⁷⁸

Elimizdeki bir başka belge, Ankara'nın başkent olmasından sonra çekilen konut sıkıntısında, Vakıflar İdaresi'nin Cumhuriyet Hükümeti'ne büyük bir destek verdiğini göstermektedir.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 21.5.1930 tarih ve 9393 sayılı kararı ile 62 vakıf evin, Devletin çeşitli kademelerinde görev yapan, memurlara lojman olarak tahsisi kararlaştırılmıştır.⁷⁹

Bu karar uyarınca, vakıf evlerinde ikâmet eden görevlilerden bazıları şunlardır: Riyaset-i Cumhur Kalem-i mahsus Müdürü Sabit, Başvekâlet-i Celile Müsteşarı Kemâl, Diyarbekir Mebusu (Eski Evkâf Umum Müdürü) Rüsti, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi Reisi İsmail Hakkı, Başvekâlet-i Celile Müdevvenât Müdür Muavini Baha, yine Başvekâlet Tahsisât Müdür Muavini Rıza, Evkâf Umum Müdürü Niyazi'dir.

Bu dönemde, Anadolu Ajansı, Anadolu Kulübü, yabancı elçiler vakıf binalarında oturmaktadır.⁸⁰

66. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1297: 974/144-145, Karakoç/KD 1297: 22/3792.

67. Başbakanlık Osmanlı Arşivi/BD 1299: 618; Karakoç/ KD 1299: 24/4351-4352.

68. Evkâf-ı Munderese Talimatı 1299: 1-6; Karakoç /KD 1299: 24/4351-4352.

69. Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti/MUM 1325: 15-17.

70. Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti/MUM 1325: 15-17.

71. Vakıflar Gn. Md.Arşivi 1310: 937/239.

72. MM/MC 1327: 103/3133.

73. Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti/MUM 1334: 15-17.

74. Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti/MUM 1334: 17.

75. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1285: 972/264.

76. Vakıflar Gn.Md.Arşivi 1285: 972/264; B.YEDİYIL-DİZ ve N.ÖZTÜRK agm., s. 583.

77. Başbakanlık Osmanlı Arşivi /HH 1250: 50913.

78. Vakıflar İstanbul Arşivi-EHN/OAVK 1329: 1/8.

79. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 1930: 18/225-55.

80. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 1930: 18/225-55.

Ankara'nın başkent olmasında okul, hastahane, konferans salonu, sinema, gazino, otel, hamam ve ticaret sahaları...gibi birçok fiziki ve sosyal alt yapının vakıfların imkân ve desteğiyle sağlandığı görülmektedir.⁸¹

Buraya kadar anlatıklarımızdan başka Osmanlı döneminde şahıslar tarafından dış ülkelerden Hazine garantili alınan borçlar Evkâf Nezâreti'ne ödettirilmiş,⁸² Cumhuriyet döneminde ise benzer uygulamalar hızlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf gelirlerinin 1/3 ünü teşkil eden a'şâr ilga edilmiş⁸³ vakıf taşınmazların tapu muamelesi sırasında alınan ferağ ve intikâl hasılatı Maliye'ye bırakılmıştır.⁸⁴ Vakıf maden, kömür ve ormanlar devletleştirilmiş⁸⁵ çiftliklere Balkanlardan gelen soydaşlarımız yerleştirilmiş ve daha sonra bu çiftlikler sembolik bedellerle ve uygun taksitlerle içinde bulunan şahıslara satılmıştır.⁸⁶ Vakıf çiftliklerden bir bölümü de Devlet Üretim Çiftlikleri haline getirilmiştir.⁸⁷

Vakıf imkân ve potansiyelinin, Devletin diğer sektörlerine aktarılması uygulamaları doğrultusunda yürürlüğe konulan bağımsız kanunlar ve bütçe kanunlarına eklenen maddelerle vakıf sular ve mezarlıklar belediyelere⁸⁸, mektep ve zaviyeler özel idarelere⁸⁹, medrese, kütüphane, türbe ve müzeler Maarif Vekâleti'ne⁹⁰ şehir içerisinde mevcut vakıf arsa ve araziler imar müdürlükleri ve belediyelere⁹¹, akar ve hayratı aynı köyde bulunan vakıflar köy tüzelkişiliğine⁹², toprak reformu uygulamalarıyla vakıf arazi, zeytinlik, incirlik ve fidanlıklar topraksız köylülere dağıtılmıştır.⁹³

Tanzimat'ın ilânından bu yana uygulanan dağıtım programının bir devamı olarak, 1935'de kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile bir zamanlar vakıfların hizmet ve faaliyetlerinin devamını sağlamak üzere benimsenen icareteyn ve mukataa uygulamalarına son verilmiş; bu yerler, cüz'i bir taviz bedeli karşılığında mutasarrıflarına terk edilmiştir.⁹⁴

Batılılaşma dönemiyle başlayan ve ülkemizde çoğulcu demokrasiye geçiş dönemine kadar devam eden, vakıfların çökertilmesine yönelik bu uygulamalar, karşılıklı ibralaşmayı öngören 25 Kanunuevvel 1935 tarih ve 2879 sayılı kanun⁹⁵ ile Vakıflar İdaresi alacağının tasfiye edilmesiyle noktalıdır. Kanunun 1.maddesinde aynen şöyle denilmektedir: "Umumi muvazene dahilindeki vekâlet ve dairelerle Vakıflar Umum Müdürlüğü arasındaki, 1934 mali yılı sonuna kadar sakıt (Osmanlı Hükümetleri) veya Milli Hükümet zamanlarına ait tahakkuk etmiş ve edecek ilâmlı veya ilâmsız bütün alacak ve verecekleri (birikmiş vergi, harç icare ve mukataalar dahil) karşılıklı olarak terkin ve iki tarafın zimmetleri bu borçlardan âmm ibra ile ibra olunmuştur".

Bize merkeziyetçiliği ve devletçiliği telkin eden batılaların teşvik ve tazyiki ile hür teşebbüs anlayışı ile kurulup işletilen vakıf müessesesine re-va görülen bu haksız uygulamanın sebebi ne idi ve sonucu ne olmuştur?

Tanzimat'la birlikte vakıf kurâ ve mezari a'şarı ile mukataa bedellerinin tahsili görevinin Maliye'ye bağlanması, sürekli tahsilat karşılığı kesilen miktarların Maliye lehine yükseltilmesi, sonraları gelir fazlalarının tamamına el konulması, toplam gelirin % 15'nin tecil edilmesi⁹⁶ gibi yollarla

81. Ankara'nın kuruluşunda vakıfların rolü konusunda geniş bilgi için bkz. ÖZTÜRK, Nazif, "Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988, S. XX, s. 329-346; ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, basılmamış doktora tezi, Ankara 1991, s. 566-567.
82. *Vakıflar Gn.Md.Arşivi*, 1264: 968/25; B.YEDİYILDIZ ve N.ÖZTÜRK, *agm.*, s. 583.
83. Evkâf Umum Müdürlüğü, Cumhuriyetin Onuncu Yılında Vakıflar Raporu, Ankara 1933, S. 16; *Düstur*, III.Tertip, C.VI 1934: 99.
84. *Düstur*, III Tertip, C.V. 1933: 394, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1937: 18/230-18/3; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1935: 18/223-40.
85. ÖZTÜRK, Nazif. *ag basılmamış doktora tezi*, S.239-250.
86. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1928: 18/225-227; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1935: 18/225-103; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1938: 18/225-133; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 1938: 18/225-143.
87. *TİGEM* 1986: 6/5-9; *TİGEM* 1987: 7/2-4; 12/6-7, 11/3-5.
88. **831 sayılı Sular Kanunu** (Resmi Gazete 1926: 368); **Kanunun Sur-ı Tatbikiyesini Mübeyyin 7044 sayılı Nizamname** (Mecmua 1942: 253-255); **1580 sayılı Belediyeler Kanunu Md. 160** (*Düstur* III.Tertip, C. XI 1930: 161).
89. **430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu** (*Düstur* III Tertip, C. V 1931: 667); **677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun** (R.Ceride 1341: 243, Mecmua 1942: 18).
90. **430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu** (*Düstur* III Tertip, C.V 1931: 667); **677 sayılı Kanun** (Resmi Ceride 1341: 243).
91. **748 numaralı kanun** (*Düstur*, III. Tertip, C. VII 1932: 724); **1351 numaralı Ankara Şehri İmar Müdüriyeti Teşkilat ve Vazâifine Dair Kanun** (R.Gazete 1928: 902); **2290 sayılı Belediye Yapı ve Yolları Kanunu** (*Düstur*, III. Tertip, C.XIV 1933: 1469).
92. **442 sayılı Köy Kanunu** (*Düstur* III Tertip, C.V 1931: 696).
93. **4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu** (*Düstur*, III.Tertip, C.XXVI 1945: 1169-1182). Vakıf taşınmazların, Maarif Vekâleti, Özel İdareler, Belediyeler ve Köy tüzelkişiliklerine devir konusunda geniş bilgi için bkz. ÖZTÜRK, Nazif, *Basılmamış doktora tezi*, s. 698-886).
94. **2762 sayılı Vakıflar Kanunu** (*Düstur* III. Tertip, C. XVI 1936: 586); **2762 sayılı Kanun'un 27 ve 29.maddelerini Değiştiren 2888 sayılı Kanun** (R.Gazete 1983: 18. 171/1-2).
95. Resmi Gazete 1935: 3179.
96. *Vakıflar Gn.Md.Arşivi* 1317: 942/151-152.

vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi içerisinde tutulması, vakıf eserlerin harap ve bakımsız hale gelmesine yol açmıştır.

Bu uygulama, vakıfları borçlu, mütevellileri yoksul hale getirmiş, hatta cârî giderlerin karşılanamaması sebebiyle hayrî hizmetler durma noktasına gelmiştir. Hizmete açık tutulabilen eserler, onca yoksulluğuna rağmen hayırsever vatandaşların yardımı ile ayakta kalabilmiştir. Said Paşa'nın Silistre'den gönderdiği yazısında, Tanzimat sonrası yürürlüğe konulan uygulamaların neticesinde, taşra vakıflarının aldığı durumu, bu cümlelerle ifade etmektedir.⁹⁷

Vakıflarda şu anda durum nedir? Batılilar niçin bu konu üzerinde bu kadar ısrarlı olmuşlardır? Kültür ve San'at eserlerimizin finansman kaynağı, sosyal hayatımızın istikrar unsuru olan bu müesseseye karşı uygulayıcılar neden bu kadar sert davranmışlardır?

Yapılan bu kısa çalışma sonunda, bu ve benzeri soruların cevaplandırılması için; sosyologların ve sosyal tarihçilerin konunun üzerinde detaylı çalışmalar yapmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

TABLO-1

EVKAF-I HÜMAYUN NEZARETİ'NİN
3 CEMAZİYEL EVVEL 1327/1909-
10 MAYIS 1325 TARİHİ İTİBARIYLA ÇEŞİTLİ
KAMU KURUMLARINDAN ALACAĞINA AİT
LISTEDİR.

Sıra No	Kurumun Adı	Borç Miktarı (Osmanlı Lirası)
1	Maliye	1073432
2	Hazine-i Hassa Nezâreti	36280
3	Maarif Nezâreti	3662
4	Dahiliye Nezâreti	733
5	Hariciye Nezâreti	17337
6	Nafaa Nezâreti	248
7	Orman ve Maadin Nez.	39
8	Askerî Tekaut Sandığı Nezâreti	445
9	Defteri Hâkânî Nez.	30
10	Harbiye Nezâreti	1220

11	Bab-ı Meşihât	605
12	Şehremaneti	9152
13	Rüsümât Nezâreti	7731
14	Tophane-i Amîre	8468
15	Edirne Vilâyeti	16753
16	Selânik Vilâyeti	28783
17	Yanya Vilâyeti	610
18	Kosova Vilayeti	6709
19	Cezair Bahri Sefit Vilâyeti	968
20	Aydın Vilâyeti	32673
21	Hüdâvendigâr Vilâyeti	93135
22	Konya Vilâyeti	75288
23	Kastamonu Vilâyeti	23915
24	Ankara Vilâyeti	34297
25	Sivas Vilâyeti	33963
26	Dişarbakir Vilâyeti	22280
27	Ma'muretü'l-aziz Vilayeti	13510
28	Bitlis Vilayeti	3652
29	Erzurum Vilâyeti	7923
30	Trabzon Vilâyeti	39570
31	Bağdat Vilâyeti	40783
32	Musul Vilâyeti	2371
33	Trablusgarb Vilâyeti	1718
34	Halep Vilâyeti	34698
35	Beyrut Vilâyeti	2216
36	Suriye Vilâyeti	12793
37	Adana Vilâyeti	10659
38	Çataka Sancağı	4602
39	Kudüs Sancağı	3767
40	Bingazi Sancağı	1994
41	Biga Sancağı	11793
42	Karasî Sancağı	13784
43	İzmit Sancağı	2403
44	Serfice Sancağı	610
TOPLAM		1.737.602

97. Vakıflar Gn. Md.Arşivi 1259: 966/464-465.

[illegible]

